Jeppe Nevers

Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse

Syddansk Universitetsforlag 2017

Indhold

Stiftelsen 7

Slægterne Hielmstierne og Rosencrone *8*

Stiftelsens etablering *19*

Fundatsen af 1822 *24*

Stabilitet og kontinuitet *28*

Fundatsen af 1976 *31*

Stiftelsen i det 21. århundrede *35*

Noter *42*

Stiftelsen

Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse blev oprettet med en fundats af 27. september 1808.[1] Fundatsen var udarbejdet af greve og diplomat Marcus Gerhard Rosencrone og dennes hustru, Agnete Marie Rosencrone, født Hielmstierne, der året efter testamenterede deres samlede formue til stiftelsen. Denne første fundats er ikke bevaret i stiftelsens arkiver, men i en senere fundats fra 1811 formuleredes det, at stiftelsens hensigt var "at lindre uforskyldt Trang, bidrage til lykkelige Ægteskabers formerelse i Næringsstanden, understøtte fremstræbende uformuende Ungdom, udbrede Kultur og Videnskabelighed, samt opmuntre Talenters heldige Udvikling."[2] Til dette formål identificeredes seks "klasser", inden for hvilke bevillinger kunne gives. Parret bestemte også, at regeringen skulle føre opsyn med stiftelsen, og at den skulle ledes af en direktion bestående af to højtstående civile embedsmænd. Greven døde i 1811 og grevinden i 1838, men først i 1862 begyndte stiftelsen sin virksomhed.

I dag lever Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse i bedste velgående, og den har udviklet sig til at være en af landets velanskrevne fonde, selv om den ikke hører til blandt de mere velhavende af slagsen. Den virker som en almenvelgørende fond inden for rammerne af fondsloven, og på baggrund af en fundats fra 1976 yder den – udover et fast bidrag til Videnskabernes Selskab – efter ansøgning støtte til enlige forsørgere, til udgivelse af videnskabelige (især historiske) værker samt til yngre kunsterne eller til indkøb af kunst til udsmykning af offentlige lokaler. Ifølge fundatsen af 1976 ledes stiftelsen i dag af en direktion på tre medlemmer, der skal være vederhæftige og uberygtede samt beklæde eller have beklædt en højere civil stilling i statens tjeneste. Det ene medlem skal være en anerkendt videnskabsmand, mens de to andre medlemmer skal være juridisk og regnskabsmæssigt sagkyndige. Justitsministeriet udnævner direktionens medlemmer efter indstilling fra direktionen. Det i anciennitet ældste medlem

fungerer som formand. Stiftelsens direktion består for tiden af fhv. stiftamtmand Peter Christensen (formand), fhv. departementschef i Justitsministeriet Michael Lunn samt professor emeritus og kgl. ordenshistoriograf Knud J.V. Jespersen. Direktionen bistås af en sekretær. Det var i mange år Ole Perch Nielsen, som oprindeligt fik hvervet, da han var kontorchef i Justitsministeriet, men tog det med sig, da han blev departementschef i Kulturministeriet og senere stiftamtmand. Hvervet som sekretær varetages nu af politidirektør Jens-Christian Bülow, der bistås af kontorleder i Justitsministeriet Lisa Holm Pedersen.

Det nære forhold til staten er altså bevaret. Men hvorfra kom den betydelige formue, der i mere end 150 år har støttet socialt trængende og ikke mindst dansk videnskab og kunst? Hvad er baggrunden for og sammenhængen i fundatsens ordlyd? Og hvordan udviklede stiftelsen sig til det, den er i dag? Det skal vi se nærmere på i det følgende, og for at komme til bunds i historien om fundatsens ånd og den bagvedliggende formue skal vi først helt tilbage til 1700-tallet og det enevældige rangssamfund.

Slægterne Hielmstierne og Rosencrone

Med enevældens indførelse i 1660'erne omdannedes det gamle middelalderlige standssamfund, hvor alle fødtes ind i en bestemt stand med dertilhørende pligter og privilegier, til det enevældige rangssamfund, hvor principielt ligestillede borgere kunne kravle op i et rangssystem, der havde monarken helt i toppen. Set fra en moderne demokratisk verden virker det enevældige rangssamfund hierarkisk og feudalt, men det var en afgørende forandring fra den gamle verden, idet social opstigning blev muligt i et helt andet omfang end tidligere. For eksempel fik adelstanden frataget de fleste af sine privilegier, herunder skattefrihed og monopolet på de højeste statsembeder. Der var stadig privilegier knyttet til nogle af de gamle godser, de såkaldte majorater, og i kulturen overlevede stands-

bevidstheden ikke blot langt ind i 1700-tallet, men også langt ind i 1800-tallet. I den sammenhæng kan vi for eksempel erindre, at man endnu i 1830'erne valgte at kalde det første spæde skridt mod politisk repræsentation for "de rådgivende stænderforsamlinger". Men overgangen til det enevældige rangssamfund betød ikke desto mindre, at der nu var skabt grundlag for, at især unge fra borgerskabet kunne gøre sig gældende i de højere samfundslag på en helt anden måde end tidligere. 1700-tallet var således en periode, hvor borgerskabet begyndte at præge samfundet, og for dem, der kom længst, ventede ophøjelse i adelstanden som den ultimative kulmination på social opstigning.[3]

Navnene Hielmstierne og Rosencrone er udtryk for denne virkelighed. Det er nemlig ikke gamle adelige navne, men netop navne for adelskaber, der blev oprettet i midten af 1700-tallet til anerkendelse og ophøjelse af to borgerlige mænd, der på hver deres måde var kravlet op i det klasse- og standsbevidste enevældige rangssamfund. Set i dette lys er der altså ikke noget mærkeligt i, at den første fundats bar to adelige navne og samtidig så tydeligt betonede et ønske om at støtte borgerskabet. Stiftelsen er nemlig et produkt af 1700-tallets opadstræbende borgerskab og dets værdier. Og når der i det hele taget blev skabt en stiftelse, handler det først og fremmest om, at det rosencroneske par var barnløst, hvormed disse nye adelige slægter ville uddø. Stiftelsen blev således den måde, hvorpå de to adelige navne – Hielmstierne og Rosencrone – kunne leve videre og markere den verden og de værdier, parret var rundet af.

Navnet Hielmstierne stammer fra Henrik Henriksen (far til Agnete Marie Rosencrone), der i 1747 blev adlet under navnet Hielmstierne, og da han kan ses som den åndelige fader til stiftelsen, skal vi begynde med ham.

Han blev født nytårsdag 1715 som søn af den velhavende københavnske handelsmand Niels Hendriksen og dennes (anden) hustru, Agnete Birgitte Finckenhagen. Faderen var af islandsk oprindelse og havde tjent hovedparten af sine penge på handel til Island. Allerede da Henrik blev født, var hans far en velhavende mand, og i

Henrik Hielmstierne (1715-1780), der kan betragtes som en åndelig stamfader for Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse, var både embedsmand og intellektuel. Hans interesse for kunst og videnskab gik ligesom hans store samlinger af bøger, malerier og mønter i arv til hans datter og svigersøn, der etablerede stiftelsen i begyndelsen af 1800-tallet. (Maleri af Jens Juel. Statens Museum for Kunst)

årene under sønnens barndom og ungdom blev han en stor mand i hovedstadens borgerskab. Han virkede blandt andet som værge for St. Nicolai Kirke, han var medlem af den forsamling, der styrede byen, han var også kurator for Vajsenhuset og senere blev han rådmand i København, kancelliråd, justitsråd og endelig i 1743 byens viceborgmester. Niels Hendriksen var selv af jævn herkomst, og hans liv blev således en imponerende rejse op igennem de sociale hierarkier i rigets hovedstad. Et væsentligt skridt på den rejse var giftermålet med Agnete Finckenhagen (hans første hustru døde under pesten i 1711), der kom fra det højere borgerskab i byen. Det var helt normalt dengang, at en ung mand søgte ægteskab i det sociale lag, han selv sigtede efter at tilhøre. Sammen etablerede de sig i en ejendom på det nuværende Gammel Strand, i et smalt men også dybt hus i flere etager. I 1743 boede der i husstanden foruden ham selv, hans hustru og børn, en håndskriver, en tjener, en kusk og tre tjenestepiger.

I dette hus fik Henrik Henriksen, der var parrets førstefødte, de bedst tænkelige ydre forhold, og hans uddannelse, der foregik i hjemmet, blev vejledt af byens førende lærde som Hans Gram og Andreas Hojer.

Hans Gram, der især er kendt for sit arbejde med indsamling og udgivelse af kilder til Danmarks ældre historie, anses endnu i dag som den betydeligste af 1700-tallets mange antikvariske historikere, og Hojer, der i tidens ånd havde brede interesser inden for blandt andet medicin og historie, blev blandt andet en vigtig skikkelse i forbindelse med skabelsen af den juridiske embedseksamen i 1735. Mænd som disse kom fast hos Henriksen – Hojer boede sågar i en periode i et værelse i ejendommen.

Forbindelsen mellem borgerskab og lærdom var typisk for 1700-tallet. Overalt i Europa begyndte borgerskabet i denne periode at markere sig, og i den udvikling spillede dyrkelsen af lærdom, videnskaber og oplysning en central rolle. Kort og måske lidt firkantet kan man sige, at der i det højere borgerskab udvikledes en bevidsthed om, at netop borgerskabet ville blive

Henrik Hielmstierne voksede op i et velhavende hjem på Gammel Strand. Her kom ikke blot betydningsfulde borgere fra byens handelskredse, men også førende lærde som Hans Gram og Andreas Hojer. (Maleri af A. Juul. Billedarkivet, Københavns Museum)

den dominerende stand i det moderne samfund, og at fremme af borgerskabets uddannelse, oplysning og samfundssind netop derfor var af højeste nødvendighed. Man kunne sige, at borgerskabet på den måde gradvist tog ejerskab til en samfundssektor, der traditionelt havde tilhørt de gejstlige – nemlig videnskab og kultur, to begreber hvis moderne betydning i høj grad er præget af netop 1700-tallets borgerlige intellektuelle. Op gennem 17- og 1800-tallet udviklede der sig derfor et gensidigt forhold mellem lærdom og borgerskab – de lærde bidrog til borgerskabets lær-

doms- og oplysningskultur, og den anden vej gik der ofte direkte økonomisk støtte.

I huset på Gammel Strand kom således ikke blot handelsfolk og betydningsfulde borgere, men også de førende skikkelser i byens intellektuelle kredse. Fra lærde som Gram, Hojer og flere andre fik Henrik Henriksen en dyb interesse for især kilderne til Danmarks ældre historie. Dengang var der ikke offentlige biblioteker, hvorfor adgang til private samlinger var helt afgørende. Henriksen havde adgang til disse personers samlinger af bøger, mønter og lignende, og han blev ligesom andre af tidens lærde også selv en betydelig samler. Han valgte dog senere det traditionelle studium ved Københavns Universitet, nemlig teologien, idet historie på dette tidspunkt snarere var et interessefelt end et egentlig fag, så det var mest som hobby, at den unge Henriksen syslede blandt andet med et arbejde om mønter og medaljer på Christian d. 4.s tid og en samling af kilder til rigets historie under Christian d. 2.

Efter erhvervelse af den teologiske embedseksamen i 1738 drog han i 1740 ud på den obligatoriske dannelsesrejse, gennem tyske kulturbyer som Lübeck, Berlin, Dresden og Freiburg, videre til franske lærdomscentre som Strasbourg og Paris og hjem via et ophold London. Rejsen varede godt to år, og som det dengang var almindeligt, var flere af opholdene ganske lange, idet han opsøgte en række kulturpersonligheder. I Strasbourg, hvor han traf historikeren Jean-Daniel Schoepflin, boede han for eksempel i mere end et halvt år.

Han blev dog ikke selv nogen stor videnskabsmand, men fik i stedet en løbebane dels som embedsmand, dels som administrator i lærde kredse. Som embedsmand blev han allerede i 1738 (efter embedseksamen) udnævnt til kancellisekretær (uden løn). I 1750 avancerede han til kancelliassessor, men hans vigtigste offentlige hverv blev posten som højesteretsassessor (fra 1744), hvor han tilhørte den lille kreds af assessorer (datidens højesteretsdommere), der modtog et vederlag for jobbet.

Men ved siden af karrieren som embedsmand blev han en yderst vigtig skikkelse i skabelsen og ikke mindst driften af de institutioner, der i midten af 1700-tallet udvikledes omkring det lærde liv i hovedstaden. Inspirationerne til udviklingen af lærde selskaber og institutioner kom ikke mindst fra Frankrig, og Henrik Henriksen var vidt kendt som en beundrer af de franske former. Nedsættende kaldtes han i nogle kredse "M. Anrison", og det var stemningen fra salonerne i Paris, han søgte at bringe til det lille kongerige mod nord. Hans interesse for mønter førte til, at han tidligt blev bestyrer af det kongelige mønt- og medaljekabinet, hvilket han var i hele 32 år, og da Videnskabernes Selskab blev stiftet i 1742, blev han også udnævnt til dets første sekretær, en post han bestred i 33 år. I disse administrative funktioner fik han ved forskellige lejligheder stor betydning for nogle af periodens videnskabelige initiativer. Især har man fremhævet hans administrative betydning i bestræbelserne for at få kortlagt landets geografi og hans tilsvarende administrative betydning forud for det arbejde, der førte til udgivelsen af Videnskabernes Selskabs store ordbog over det danske sprog.

Henrik Henriksen var med andre ord en vigtig figur i det københavnske borgerskab med nære venskaber og forbindelser både i den administrative og i den intellektuelle elite, to verdner, der først i det 20. århundrede blev adskilt. Han var blandt andet nær ven med den universallærde historiker Peter Frederik Suhm, og en anden historiker, Laurits Engelstoft, skrev på et tidspunkt, at Henriksens hus "altid var en Samlingsplads for Eliten af de højere Selskabskredse".[4]

For en mand som Henrik Henriksen var familiens formue en helt afgørende betingelse for, at han kunne leve, som han gjorde. I 1743, få år før faderens død, overtog han godset Vesterbygaard sydøst for Kalundborg, en gård som hans far havde overtaget efter en slægtning til sin hustru. I 1745, kort før faderens død, fik han skøde på gården, og som velstående godsejer og central aktør i det københavnske borgerskab, søgte han nu en hustru. Han blev senere forlovet med Andrea Kirstine Kiærulf, der var af nordjysk adelsslægt. Som sin far søgte han altså ægteskab et trin højere på den sociale rangstige, og

på baggrund af både sit eget virke og det forestående ægteskab blev han i 1747 optaget i adelstanden under navnet Hielmstierne. Senere samme år blev han gift med sin udkårne.

Selv om Henrik Hielmstierne nu var blevet en del af adelstanden, var han ikke synderligt draget af livet på en gård. Allerede i 1748 afhændede han de to jyske hovedgårde, som hans hustru havde overtaget fra sin familie, og i 1750 solgtes Vesterbygaard. Han var socialt og mentalt forankret i det københavnske borgerskab. Med sin hustru boede han nu i sin afdøde fars ejendom på Gammel Strand, og i 1761 flyttede de ind i en anden ejendom ved Frederiksholms Kanal. Somrene tilbragtes dog fortsat standsmæssigt på forskellige gårde, som Hielmstierne erhvervede til det formål, og hvor han ofte var vært for datidens kulturpersonligheder. De lå alle i behagelig kort afstand fra hovedstaden.

Henrik Hielmstierne og hans hustru fik fire børn, hvoraf kun deres førstefødte, Agnete Marie Hielmstierne (f. 1752), blev voksen, og det var gennem hendes ægteskab med diplomaten Marcus Gerhard Rosencrone (gift 1773), at formuen fra den islandske handel og de nordjyske godser sammen med ånden fra kredsen omkring Henrik Hielmstierne blev til Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse. Men også hendes mand havde en baggrund, det er værd at behandle.

Marcus Gerhard Rosencrones formue havde sjovt nok også islandske rødder. Hans fader, Edvard Londemann, blev født på Island i 1680, men allerede som 9-årig blev han sendt til slægtninge i København, hvor han siden uddannede sig inden for teologien. Han opnåede i 1706 et præstekald til Skelund i Viborg Stift. Her virkede han i mange år og syslede blandt andet med et forfatterskab, der dog aldrig rigtig blev til noget. Men mere end noget andet var Londemann en ambitiøs mand. I 1724 blev han udnævnt til provst over Hindsted Herred, og i 1727 blev han professor i filosofi ved Københavns Universitet. Londemann sigtede dog endnu højere og ville tydeligvis gerne være biskop i Viborg. Men da det ikke lykkedes, og da der heller ikke var udsigt til en bispestol

via stillingen ved universitetet, forlod han i 1732 København for at blive lektor i teologi i Bergen, hvor forgængeren i embedet just var blevet biskop. Hans første hustru, en præstedatter fra Vester Skerninge, døde i 1721, og deres børn forblev alle i København, da Londemann flyttede til Norge. Han ville imidlertid gerne giftes igen, og i 1737 blev han gift med enken efter en biskop, og det var sammen med hende, han fik Marcus Gerhard i 1738.

Londemann havde ikke kun ambitioner om at kravle op i samfundshierarkiet; han skyede angiveligt ikke mange midler for at gøre det. I det jyske blev han tidligt kendt som en benhård mand i forretningssager, og han brugte gerne sin stilling til at opnå fordelagtige handler og samle sig formue. I 1730 blev han godsejer, idet han igennem en af sine mange indbringende handler overtog hovedgården Nøragergaard. Gården blev siden overdraget til en søn. Sådan gik det slag i slag, og i 1745 strøg han helt til tops i det norske hierarki, idet han overtog godset Rosendal ved Bergen, et af Norges største herresæder. Han flirtede nu åbenlyst med tanken om at blive optaget i adelstanden, og han betonede gerne over for bekendte, at der med gården fulgte alle de friherrelige privilegier, hvilket såmænd også var rigtigt nok. Og som der står i en ældre fremstilling: "Han haandhævede de friherrelige Privilegier til det yderste, skyede ingen Møje for at blive fri for Skatter og Paalæg af enhver Art".[5] Undervejs i den sociale rejse var det også lykkedes Londemann at blive titulær biskop, og i 1749 blev han adlet som Londemann af Rosencrone – og således endte den lille dreng fra Island som både godsejer og biskop.

Marcus Gerhard Londemann (senere: af Rosencrone) levede sine første år på Rosendal og havde dele af sin skolegang på Bergens latinskole. Efter faderens død i 1749 sendtes han til dennes halvbror på Nøragergård, og i 1754 gik turen videre til Sorø Akademi, der var blevet gendannet i 1747. I perioden 1759 til 1762 var også han på den obligatoriske udlandsrejse, og efter hjemkomsten påbegyndte han, hvad der blev en flot karriere i det danske diplomati. Hans første udsendelse var til Stockholm i 1767, hvor

Godset Rosendal ved Bergen, som er et af Norges største herresæder, blev Marcus Rosencrones barndomshjem. Prospekt af Rosendal fra 1705. (Maleri af Hans Sager. Baroniet Rosendal)

han efter sigende gjorde en god figur i en svær tid. Mindst lige så interessant er det i forhold til stiftelsens fundament, at han sideløbende med sin embedskarriere opkøbte forskellige jyske godser og derigennem forstod at få familiens formue til at vokse. Omkring 1770 legede Marcus Gerhard Rosencrone sågar med ideen om at sælge norske Rosendal og samle al slægtens gods i det jyske. Salget blev dog aldrig til noget, idet han i 1773 ægtede Agnete Hielmstierne, og sammen sigtede de nu mod at videreføre baroniet i deres fælles slægt.

Maleri af Marcus Gerhard Rosencrone (1738-1811) og Agnete Marie Hielmstierne (1752-1838), der på grund af barnløshed etablerede og testamenterede deres samlede formue til Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse. (Maleri af Jens Juel, 1802. Den Nationalhistoriske Samling, Frederiksborg Slot)

Egentlig var det planen på dette tidspunkt, at Marcus Gerhard Rosencrone skulle udstationeres på Sicilien. Men ved sin svigerfars mellemkomst blev han i stedet gesandt i Dresden, og i 1777 gik turen videre til hoffet i Berlin. Den stærke mand i udenrigstjenesten, A.P. Bernstorff, så i Rosencrone en virksom og pligtopfyldende embedsmand, hvorfor en udstationering ved det vigtige hof i Berlin gav god mening. Mere overraskende var det, at Rosencrone i 1780 blev Bernstorffs efterfølger som udenrigsminister, hvormed han kom helt til tops i den danske elite. Det skyldtes ikke mindst, at Rosencrone havde et godt forhold til Ove Høegh-Guldberg, der gennem sin position ved hoffet var den reelle magthaver i perioden efter Struensees fald. Det var således Høegh-Guldberg, der i 1780 gjorde Rosencrone til udenrigsminister efter opgøret med Bernstorff. Det medførte i de følgende år en række af rigets fineste titler, og sammen med sin hustru lejede han sig ind i Bernstorffs imposante palæ i Frederiksstaden. Hans tid helt på toppen endte dog brat med Høegh-Guldbergs fald i 1784, hvorefter han accepterede sin afskedigelse uden sværdslag.

Stiftelsens etablering

I de højadelige kredse blev Rosencrone opfattet som en opkomling, og selvom han ydede en god indsats som diplomat, berettes der ikke om enestående bedrifter fra hans side. I *Dansk Biografisk Leksikon*, hvor man altid finder kontante personkarakteristikker, formuleres det tørt: "Han var vel ikke nogen særdeles begavet Mand; men hans ædle Hjerte og sjældne Samvittighedsfuldhed vandt ham almindelig Højagtelse."[6] Han og hans hustru sad desuden på en efterhånden betydelig formue, der var oparbejdet gennem to slægter og via et antal forskellige aktiviteter rækkende fra oversøisk handel over jyske studehandler til ikke mindst drift og salg af en lang række herregårde. I modsætning til Henrik Hielmstierne solgte Rosencrone nemlig ikke sine godser. Han op-

holdt sig derimod hyppigt på dem og sørgede for deres drift. Og fra sin svigerfar videreførte han traditionen med at samle lærde og kunstnere i sit hjem, om sommeren på ejendommen Sommerlyst på Frederiksberg Allé.

Når det hele endte med en stiftelse, skyldtes det, at parret Hielmstierne-Rosencrone ikke fik nogen børn. Baroniet Rosendal overgik (efter testamentariske bestemmelser) til en efterkommer til Marcus Gerhard Rosencrones søster. Men da også det spor endte uden efterkommere, blev baroniet i 1927 overdraget til Universitetet i Oslo, der i dag driver Baroniet Rosendal igennem Den Weis-Rosenkroneske Stiftelse.

Men den danske stiftelse, som parret valgte at samle de øvrige dele af familiens formue i, var altså præget af de værdier, der lå bag de to slægters sociale og kulturelle udvikling i 1700-tallets Danmark. De havde begge i en lang årrække udvist et stærkt, og dog for tiden ikke atypisk, samfundssind, og de blev allerede i samtiden regnet for nogle af hovedstadens vigtige mæcener. De understøttede således løbende forskellige kulturpersoners virke og liv, særligt inden for videnskaberne. For eksempel finansierede de historikeren Laurits Engelstofts udlandsrejse 1797-1800. Marcus Gerhard Rosencrone blev også æresmedlem af Videnskabernes Selskab og satte desuden en ære i at passe på sin svigerfars betydelige samling af bøger, portrætter og mønter, der var blandt landets største.

Da parret blev gift, blev det af Henrik Hielmstierne indføjet i ægtepagten, at hans samlinger skulle bevares som et fideikommis og dermed til evig tid forblive i familiens eje. Der skulle i øvrigt udarbejdes et katalog over samlingen, ligesom den løbende skulle udvides. Kataloget blev udarbejdet i årene efter Hielmstiernes død, men da parret forblev barnløst, kunne det basale ønske ikke imødekommes. Dette er vigtigt at fremhæve, idet løsningen på problemet blev prægende for stiftelsens senere virke.

I årene omkring 1800 lå det nemlig i tiden, at samlinger som Hielmstiernes skulle gøres offentligt tilgængelige for yngre forskere. Hertug Frederik Christian af Augustenborg var en af dem, der

Henrik Hielmstiernes samlinger endte med at indgå i de kongelige samlinger. Hans bogsamling, der var blandt landets største, endte således som en særsamling i Det kongelige Bibliotek. Denne buste af Hielmstierne, der blev udført af Bertel Thorvaldsen, blev opstillet i forbindelse med samlingen. (Thorvaldsens Museum)

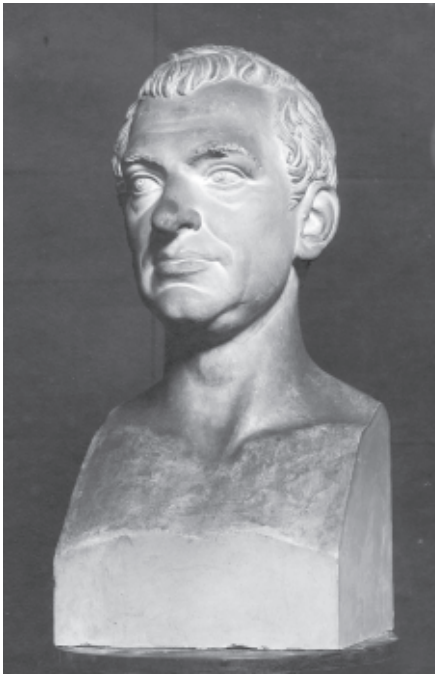

blandede sig i debatten med det synspunkt. Han virkede således for, at der ved det kongelige bibliotek skulle oprettes et "institut", der kunne støtte unge videnskabsmænds arbejde med den ældste historie. Det var en af den tidlige romantiks hovedtanker, at netop arbejdet med den ældre nationale historie ville bidrage til nationens indre sammenhæng. Det var hertugen, der tog kontakt til Marcus Gerhard Rosencrone for at høre, om han var interesseret i at deltage i projektet, og derigennem opstod ideen om et såkaldt "museum", hvor forskere kunne arbejde med fædrelandets historie og i det arbejde blandt andet benytte Hielmstiernes samlinger. På den måde gik det til, at Hielmstiernes meget værdifulde bogsamling overgik til Det kongelige Bibliotek i 1807 (som en selvstændig samling), og i den forbindelse sørgede Rosencrone for, at der hos Bertel Thorvaldsen i Rom blev bestilt en buste af Hielmstierne til

Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse blev etableret med tre kulturelle og tre sociale "klasser", altså bevillingsgrupper. Sidstnævnte omfattede blandt andet hjælp til "trængende enker med uforsørgede børn", hvilket er den eneste af de oprindelige sociale klasser, der stadig eksisterer. Her ses Frants Henningsens "Forladt. Dog ej af venner i nøden" fra 1888. (Foto: Ole Hein Petersen. AROS)

opstilling i forbindelse med samlingen. Selv om "museet" aldrig for alvor blev realiseret, så fik denne udvikling stor betydning for stiftelsens virksomhed, idet stiftelsens lange tradition for at støtte udgivelsen af historiske værker kan skrives direkte tilbage til ikke blot Hielmstiernes interesser, men også til den måde, hvorpå parret overdrog samlingerne til Det kongelige Bibliotek og igennem stiftelsens etablering forpligtede sig til at støtte arbejdet med dem. Også Hielmstiernes billeder, portrætter og stik overgik til de kongelige samlinger, og de mange mønter og medaljer indgik i det, der senere blev Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Alt dette peger på forskellige måder frem mod etableringen af Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse, som de altså gjorde til enearving af deres formue. Det var reelt en substitut for et stamhus, og ligesom et stamhus var undergivet regeringens opsyn, besluttede de, at stiftelsen skulle styres af to direktører, der enten havde eller havde haft højtstående civile embeder. Allerede i 1790 havde de som følge af deres barnløshed besluttet, at de ville oprette en stiftelse. Den første fundats blev underskrevet d. 27. september 1808, i 1809 kom der et tillæg til denne, og i 1811 blev en udvidet fundats underskrevet.[7]

Fundatsen af 1811 slog fast, at stiftelsen ikke må skifte navn eller på noget tidspunkt lægges sammen med nogen anden stiftelse. Det blev også bestemt, at regeringen skulle føre overopsyn med stiftelsen, og at dens ledelse skulle varetages af to direktører, der begge har beklædt et "ikke ubetydeligt kongeligt civilt embede". De to stiftere eller den længstlevende af disse skulle udpege – og kunne afskedige – de første direktører, hvorefter direktionen formelt skulle beskikkes af regeringen. Det går også helt tilbage til fundatsen af 1811, at direktionen skulle antage "en duelig, redelig og paalidelig Mand til Bogholder og Regnskabsfører" til at assistere direktionen i dens arbejde. Fundatsen bestemte også, at stiftelsens førstedirektør mod nærmere bestemt husleje skulle stille kontor til rådighed for stiftelsen, og at den aldrig må anvende midler til anskaffelse af bygninger.

Det blev samtidig defineret som stiftelsens hensigt "at lindre uforskyldt Trang, biedrage til lykkelige Egteskabers Formerelse i Næringsstanden, understøtte fremstræbende uformuende Ungdom, udbrede Kultur og Videnskabelighed samt opmuntre Talenters heldige Udvikling." I disse formuleringer ser vi altså flere tydelige eksempler på værdisættet i det opadstræbende borgerskab (næringsstanden) i 1700-tallet: Talentfulde unge skulle hjælpes til at realisere deres potentiale, man skulle gifte sig godt, kultur og videnskab skulle spredes i samfundet, og folk med midler skulle bidrage til at hjælpe dem, der ikke havde.

Til indfrielse af disse målsætninger etableredes seks såkaldte klasser: 1) gamle tjenestefolk, der pga. alder og svaghed er uskikkede til tjeneste, 2) uformuende piger, der gifter sig i næringsstanden, 3) hjælp til trængende enker med uforsørgede børn, 4) hjælp til det i 1809 stiftede "museum", 5) bidrag til det nystiftede universitet i Norge og 6) støtte til det danske og det norske videnskabernes selskab samt til talenters udvikling blandt kunstnere og håndværkere. Det går således helt tilbage til de ældste dokumenter, at stiftelsen fik to "ben", et socialt og et kulturelt. Et ældre skrift om stiftelsen nævner, at det kan ses som et kvindeligt og et mandligt element.[8] Det todelte fundament kan dog også tolkes som et tidstypisk produkt af de borgerlige 1700-tals værdier, som de to stiftere var bærere af.

Fundatsen af 1822

Marcus Gerhard Rosencrone døde i 1811, men allerede i 1809 havde parret bestemt, at den længstlevende skulle kunne ændre i stiftelsens fundats, hvis der indtraf begivenheder eller ændringer, der nødvendiggjorde dette. Og det gjorde der efter enkens opfattelse med omlægningerne af pengesystemet og ikke mindst med tabet af Norge i 1814. Marcus Gerhard Rosencrone blev som bekendt født i Norge, og i fundatsens af 1811 var der åbnet for norske forbindelser i fem af de seks klasser. De to sidste klasser nævnte eksplicit det nye norske universitet (i Oslo) og Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, og i en paragraf om de første tre (sociale) klasser nævntes det, at de ikke skulle virke uden for Sjælland, Nordjylland og Bergen, altså de provinser, hvori stiftelsens oprettere var født, havde haft ejendomme og havde tilbragt størstedelen af deres tid.

Det blev endvidere bestemt, at midlerne til Bergen skulle udgøre en fjerdedel af tildelingerne i disse klasser. Men med tabet af Norge blev riget delt, og Agnete Marie Rosencrone besluttede sig for, under henvisning til "indtrufne Begivenheder", at ansøge regeringen om tilladelse til at ændre fundatsen. Den 12. april 1822

I stiftelsens fundats er det bestemt, at den skal ledes af højtstående civile embedsmænd. I 1879 blev det bestemt ved kongelig resolution, at den ene af stiftelsens to direktører skulle være en anerkendt videnskabsmand. Filologen Johan Nicolai Madvig (1804-1886) valgtes samme år som den første til at udfylde den rolle. (Maleri af C.H. Bloch, 1880. Den Nationalhistoriske Samling, Frederiksborg Slot)

valgte regeringen i højstemt kancellisprog at imødekomme enkens anmodning: "Ifølge forommeldte hendes allerunderdanigste Ansøgning, som fra Vort Danske Cancellie er blevet Os allerunderdanigst foredraget, ville Vi allernaadigst have ovenanførte Bestemmelser i alle Maader confirmerede og stadfæstede, ligesom Vi hermed confirmere og stadfæste samme."[9]

I en nyere bog om tabet af Norge – en udgivelse der blev støttet af stiftelsen – har historikeren Rasmus Glenthøj formuleret det således, at adskillelsen af det gamle rige kan betragtes som en skilsmisse.[10] Efter at have været tæt sammenvævet i århundreder skulle norsk og dansk nu adskilles, og nye nationale identiteter skulle opbygges. Således gik det også stiftelsen, idet enken med præcis hånd lod alle forbindelser til Norge skære bort.

Stiftelsen skulle nu kun virke i Danmark, og regeringens accept af ansøgningen siger noget om, i hvilken retning den almindeli-

ge tænkning gik. Herefter hed det, at stiftelsens tre første klasser (altså de sociale klasser) ikke skulle virke uden for Sjælland og Nordjylland, hvor stiftelsens oprettere havde levet og havde haft ejendomme. Den femte klasse – altså støtten til det nye universitet i Norge – gled ud, og den sjette klasse (der nu blev den femte), nemlig støtten til videnskabernes selskaber i Danmark og Norge samt til talenters udvikling blandt kunstnere og håndværker, angik nu kun det danske videnskabernes selskab og de danske talenters udvikling. Det førte siden til en retssag om gyldigheden af den ændrede fundats, hvilket vi skal vende tilbage til.

På dette tidspunkt var stiftelsens virksomhed endnu ikke begyndt. Allerede i den første fundats blev det bestemt, at stiftelsens formue skulle vokse i en årrække, og at uddelinger først skulle begynde, når der var formue nok til, at en tredjedel af stiftelsens overskud kunne oplægges, og at de resterende to tredjedele, efter afholdelse af alle udgifter til stiftelsens drift (herunder aflønning af dens direktion og sekretær), nåede et bestemt beløb.

I 1838 døde Agnete Marie Rosencrone, og stiftelsen lå nu i hænderne på dens direktion inden for de rammer, der var bestemt i fundatsen af 1822. Allerede i 1820 var højesteretsassessor Adam Gottlob Müller (1769-1833) og historikeren Laurits Engelstoft (1774-1851) blevet udnævnt til henholdsvis første- og andendirektør. Fundatsen foreskrev således ikke kun, at stiftelsens direktører skulle være højtstående civile embedsmænd med godt ry og rygte, men også at den med højest anciennitet skulle være førstedirektør. Systemet blev derfor, at direktørerne sad til deres død, hvorefter en ny andendirektør kunne udnævnes.

Op gennem midten af 1800-tallet var en mindre perlerække af fremtrædende embedsfolk på den måde en tur forbi stiftelsens direktion, herunder Sjællands biskop Peter Erasmus Müller (1776-1834), generalfiskal Frederik Wilhelm Treschow (1786-1869), højesteretsassessor Hans Jacob Koefoed (1785-1870), fhv. justitsminister Anton Wilhelm Scheel (1799-1879), fhv. konseilspræsident Carl Christian Hall (1812-1888), fhv. kulturminister og professor

Fra 1879 til 1976 bestod stiftelsens direktion dels af en anerkendt videnskabsmand (fra 1887 af en historiker) og dels af en højtstående embedsmand. Sidstnævnte har siden 1888 været en nuværende eller tidligere departementschef i Justitsministeriet. Her ses M.P. Friis (1857-1944), der sad i stiftelsens direktion fra 1908 og frem til sin død – og i øvrigt kortvarigt var statsminister i Danmark i 1920. (Scanpix)

i klassisk filologi Johan Nicolai Madvig (1804-1886), professor i historie Peter Edvard Holm (1833-1915), departementschef Andreas Conrad Putscher Linde (1814-1888) og departementschef Christian Frederik Ricard (1830-1908).

I 1879 blev det bestemt ved kongelig resolution, at den ene af direktionens medlemmer skulle være en agtet videnskabsmand. Det var i grunden en logisk konsekvens af det forhold, at en væsentlig del af stiftelsens virke på den allerede nævnte baggrund blev at støtte forskning i dansk historie. I den følgende periode var det J.N. Madvig, der varetog denne rolle, og med udnævnelsen af historieprofessoren Peter Edvard Holm i 1887 drejede stiftelsens direktion ind på en kurs, som er blevet holdt siden da, nemlig at den fremtrædende videnskabsmand er en fremtrædende historiker, hvilket i væsentlig grad har præget stiftelsens virke i forhold

til støtte af forskning og videnskab. I 1915 blev Holm erstattet af historieprofessoren Aage Friis (1870-1949), der også sad til sin død, hvorefter posten blev udfyldt af rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, rigsantikvar Olaf Olsen og senest professor og kgl. ordenshistoriograf Knud J.V. Jespersen.

Med udnævnelsen af Ricard etableredes, hvad der blev det andet ben i ledelsen af stiftelsen i det 20. århundrede, nemlig at forankringen i embedsværket i praksis kom til at ske gennem udnævnelse af Justitsministeriets departementschef som den anden direktør. Således blev Ricard i 1908 erstattet af departementschef Michael Petersen Friis (1857-1944), der også sad i direktionen frem til sin død (og i øvrigt kortvarigt var statsminister under regeringskriserne i 1920). I 1976 blev sammensætningen af direktionen ændret således, at den herefter har bestået af to højtstående embedsmand og én fremtrædende videnskabsmand.

Stabilitet og kontinuitet

I 1862 var stiftelsens formue endelig vokset så meget, at den jf. fundatsens bestemmelser kunne begynde sin virksomhed. I perioden fra 1840 til 1862 var dens formue således vokset fra godt 400.000 Rbd. til godt 600.000 Rbd.[11] Rammerne for stiftelsens virksomhed var stramt og præcist formuleret i fundatsens paragraffer, men alligevel kom der kort efter grus i maskineriet. På universitetet i Oslo var man ikke tilfredse med, at man var skrevet ud af fundatsen og dermed ikke havde den støtte i udsigt, som fundatsen af 1811 havde foreskrevet.

Agnete Marie Rosencrone var udmærket klar over det problematiske i at skrive Norge ud af fundatsen, men dels var hun ikke som sin afdøde mand forbundet med Norge og dels – og nok væsentligere – har hun ikke følt det rigtigt, at en stiftelse, der stod under den danske regerings opsyn, skulle uddele legater til et andet land. Men netop fordi det ikke var uden juridiske problemer, lod hun udføre et tillæg, der bestemte, at en mindre del af stiftelsens

formue skulle udskilles og administreres fra Norge i henhold til de oprindelige bestemmelser. Omvendt skulle nordmændene give afkald på yderligere krav. Så var der orden i sagerne.

Men fra norsk side var man ikke til sinds at gå ind på disse betingelser, og da stiftelsen begyndte sin virksomhed i 1862, fastsatte direktionen en frist for nordmændenes modtagelse af det fastsatte beløb. Det endte med en retssag, idet universitetet i Oslo – i tekniske termer det akademiske kollegium ved det kgl. Frederiks Universitet i Christiania – stævnede direktionen, og i en højesteretsdom af 5. maj 1865 fik nordmændene delvist medhold.

Til grund for dommen lå den betragtning, at enken kun kunne ændre dispositionen for sin egen særformue. I en senere højesteretsdom af 26. oktober 1876 blev det endvidere fastslået, at også norske statsborgere i almindelighed skulle kunne modtage legater inden for de rammer, der blev fastsat i den oprindelige fundats.

På den baggrund etableredes den praksis, der kom til at præge stiftelsens virke helt frem til den næste fundats af 1976, idet der løbende sondredes imellem stifternes fællesformue og enkens partikulærformue, og idet der løbende sondredes mellem danske og norske uddelinger efter de efterhånden komplicerede retningslinjer, der nu var udstykket i først to forskellige fundatser og tillæg og siden i domsafsigelser.

I den efterfølgende lange periode, hvor et stabilt og dog kompliceret system således var etableret, fandt stiftelsen sin rytme. De fem klasser var derigennem stabile helt frem til 1976. Selv om formuleringerne undervejs ændredes en smule i diverse protokoller og optegnelser, så var man tro mod forlægget. For eksempel ændredes den anden klasse fra at angå udstyrshjælp til uformuende piger, der gifter sig i næringsstanden, til at handle om uformuende piger, der gifter sig med håndværkere. I tilfælde som dette har det handlet om at præcisere og opdatere formuleringer til praksis; her at man reelt støttede piger, der giftede sig med håndværkere.[12]

Det altdominerende billede er som nævnt præget af stabilitet og mindre, ubetydelige ændringer. Men ind imellem skete der også ju-

Med ændringen af stiftelsens fundats i 1976 afvikledes to af de oprindelige tre sociale klasser. Der var ikke længere brug for særlig støtte til kvinder, der gifter sig i næringsstanden, ligesom der heller ikke længere var mange tjenestefolk i de danske hjem. Her ses Erik Henningsens "Fruens fødselsdag" fra 1929 (Foto: Poul Vitus-Nielsen. Privateje)

steringer, som fortjener fremhævelse. For eksempel blev det særlige fokus på dansk historie med tiden fremhævet mere og mere. På sin vis går dette som allerede nævnt helt tilbage til Henrik Hielmstiernes interesser og dermed til midten af 1700-tallet, ligesom det juridisk kan skrives tilbage til forløbet omkring bogsamlingens overdragelse til Det kongelige Bibliotek og ønsket om at støtte videnskab ved det dertil knyttede "museum"; men fædrelandets historie blev trods alt ikke nævnt i de oprindelige fundatser. Med tiden fik formuleringen af klasse IV (befordring af videnskabelige bestræbelser – altså støtte af videnskabelige udgivelser) dog tilføjet bestemmelsen: "navnlig oplysninger og berigtigelser til fædrelandets historie". Denne orientering mod historievidenskaben stred ikke imod ånden fra Hielmstierne, men er nok blevet styrket af, at betydningsfulde historikere kom til at sidde i stiftelsens direktion. I forhold til de enkelte bevillinger kan det nævnes, at stiftelsen mere og mere entydigt støttede udgivelser frem for underhold i forbindelse med udarbejdelse af historiske studier. Endnu i 1960'erne blev der ind imellem givet beløb "til arbejde med" forskellige emner eller til "anerkendelse af arbejde inden for dansk historie",[13] men støtte er siden da i alt væsentligt blevet givet som bidrag til udgifter forbundet med udgivelse af bøger.

Fundatsen af 1976

I mere end 100 år uddelte stiftelsen således midler inden for de fem klasser på baggrund dels af fundatsen af 1822, dels af de to højesteretsdomme fra 1860'erne. Hvis man skal beskrive den periode med et par nøgleord kunne det være stabilitet eller kontinuitet. Man kan næsten sige stabilitet og kontinuitet i modsætning til det omgivende samfund, hvor næppe nogen periode i Danmarkshistorien har bragt flere fundamentale forandringer end de 100 år fra sidste tredjedel af det 19. til sidste tredjedel af det 20. århundrede. Behovet for støtte til kunstnere og videnskabsfolk gled ikke

bort, selv om det som nævnt ændrede karakter. Men i forhold til de sociale klasser var virkeligheden efterhånden så forandret, at ændringer var nødvendige. Der var ikke længere mange ældre tjenestefolk, der pga. alder og svækkelse ikke længere kunne tjene, og uformuende piger, der giftede sig med håndværkere, var der nok stadig, men både formulering og idé hørte efterhånden en anden tid til. Dertil kom, at den komplicerede overførsel af midler til universitetet i Oslo heller ikke var hensigtsmæssig. Derfor tog stiftelsens direktion i midten af 1970'erne initiativ til at få ændret fundatsen, og d. 21. december 1976 godkendtes en ny fundats.

Forinden havde stiftelsens direktion med Justitsministeriets støtte og med tilslutning fra Det kongelige Sosialdepartement i Oslo, Bergen Kommune og Det kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim udskilt en del af formuen, der svarede til den del af bevillingerne, som tilfaldt de norske legatklasser. Det var i den forbindelse blevet aftalt, at denne kapital skulle overføres til Norge, hvor den med bevarelse af stiftelsens navn og de grundlæggende principper om formuens forvaltning skulle bestyres af disse norske institutioner, og at alle de norske krav på den danske del af formuen dermed bortfaldt. Denne norske udløber af stiftelsen drives i dag således helt uafhængigt af den danske stiftelse som Den grevelige Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse ved Universitetet i Oslo, og den yder ifølge sine vedtægter bl.a. støtte til universitetets bibliotek og til faglige og videnskabelige rejser for ansatte ved universitetet.

Med dette gamle problem nu endeligt løst på en mere hensigtsmæssig måde, kunne de i forhold til tiden opdaterede præmisser for stiftelsens virke præciseres. Det var således stadig et krav til forvaltningen af formuen, at en tredjedel af den årlige nettoindtægt (bruttoindtægten minus udgifter til administration) hvert år skulle lægges til kapitalen (ændredes til en femtedel i 1993). Og derefter kan stiftelsens direktion nu foretage uddelinger til fire klasser, der dog ikke længere blev betegnet som "klasser", men som "formål":

Når administrationsomkostningerne er betalt, og der er foretaget henlæggelse til kapitalen, anvendes den årlige indtægt til følgende formål:

- Til Det kongelige danske Videnskabernes Selskab udbetales en tolvtedel, der anvendes til sådanne videnskabelige formål, som selskabet måtte finde passende. Stiftelsen skal underrettes om anvendelsen.
- Til understøttelse af enlige, fortrinsvis enker, som hjælp til forsørgelse og uddannelse af børn. Understøttelsen bør som regel ophøre senest ved barnets fyldte 18. år.
- Til videnskabelige undersøgelser og udgivelse af videnskabelige værker, især om ældre og nyere dansk historie, eller til unge talentfulde videnskabsmænds uddannelse og rejser, særlig med henblik på ovennævnte fagområde.
- Til understøttelse af unge talentfulde danske og norske kunstnere, især bildende kunstnere samt kunsthåndværkere eller opfindere, eller til indkøb af bildende kunst, kunsthåndværk eller kunstnerisk formgivne arbejder.

Samlet set kan man sige, at stiftelsens virke dermed er reduceret til fire punkter, der hver for sig kan siges at ligge i lige linje med arven fra Henrik Hielmstierne og senere det rosencroneske par. For det første er der støtten til videnskaben i almindelighed, givet til Videnskabernes Selskab, som Hielmstierne var med til at grundlægge og administrere i dets tidligste fase. For det andet er der det "sociale" formål, nemlig støtten til de enlige forsørgere, der står som den eneste tilbageværende af de oprindelige tre "sociale" klasser. For det tredje er der støtten til videnskabelige undersøgelser og udgivelser, der er blevet støtte til udgivelse af værker om dansk historie. Den anden del af dette formål – studierejserne – er reelt gledet ud af stiftelsens virke, hvorved kun historieformidlingen står tilbage. Endelig er der for det fjerde støtten til kunst – dels den direkte støtte til "unge talentfulde" kunstnere og kunsthåndværkere, dels støtte til indkøb af kunst, især til offentlige lokaler.

Tages de fire formål under ét – videnskab, enlige forsørgere, historie og kunst – er det særligt iøjnefaldende, at den oprindelige balance mellem de "sociale" klasser på den ene side og kunst og videnskab på den anden blev forladt med fundatsen af 1976. Hjælpen til enlige forsørgere er selvfølgelig en videreudvikling af den gamle klasse med hjælp til trængende enker med uforsørgede børn – men hjælpen til de gamle tjenestefolk og til de uformuende piger gift i næringsstanden faldt altså bort med ændringen i 1976. Det blev dog samtidig indskærpet i fundatsen, at mindst en sjettedel af stiftelsens uddelinger skal anvendes på de enlige forsørgere.

Når denne egentlig ret dybtgående ændring trods alt må siges at være en ukontroversiel tilpasning til en ny virkelighed, skyldes det naturligvis velfærdsstatens udvikling. I årene omkring 1800 kunne ingen forudse den moderne socialpolitiks fremkomst fra og med slutningen af 1800-tallet, og de ideer om borgerskabets forpligtelser over for de ringest stillede, som lå bag stiftelsens sociale klasser, står i dag som et vidnesbyrd om en svunden tids helt anderledes bud på, hvordan et samfund skal løse udfordringerne med social mobilitet og sammenhængskraft. Sat lidt på spidsen kunne man sige, at en stiftelse som Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse blev sat i verden som et privat bud på en velfærds- og kulturpolitik, hvor udviklingen i eftertiden så har gjort, at den sidstnævnte dimension er blevet den dominerende. Men det er dog en tanke værd, at der altså stadig er behov for støtten til de enlige forsørgere. Omvendt har støtten til kunst fået en langt stærkere plads, end det oprindeligt var tiltænkt. Det ville næppe falde stifterne for brystet, at en stor del af stiftelsens uddelinger i dag går til udsmykninger af offentlige lokaler, men det var dog heller ikke deres eksplicitte intention. Det er en praksis, der er vokset ud af forandrede omstændigheder, og som på det principielle plan kan trækkes tilbage til en kombination af ønsket om at støtte talentfulde kunstnere og ønsket om at udbrede kultur.

Det var som allerede nævnt en anden væsentlig ændring i 1976, at stiftelsens direktion blev udvidet til tre personer, og det

blev desuden besluttet, at dens medlemmer skal fratræde ved udgangen af den måned, hvori de fylder 70 år. Dette blev i 2012 blev ændret til den måned, hvori de fylder 75 år, dog med mulighed for forlængelse efter dispensation. Derudover videreførtes det i den gældende fundats, at stiftelsens direktion antager en sekretær, hvem det påhviler at føre en forhandlingsprotokol, hvori alle væsentlige oplysninger om stiftelsen indføres, herunder især hvem der har modtaget støtte. For deres arbejde modtager såvel direktionens medlemmer som direktionens sekretær et vederlag, hvis størrelse godkendes af Justitsministeriet. Siden 1984 har stiftelsen virket inden for fondslovens rammer, og det offentlige tilsyn varetages i dag af Civilstyrelsen under Justitsministeriet, som stiftelsen altid har haft et nært forhold til. Ifølge fondsloven skal en almenvelgørende fond ledes af en bestyrelse, men af veneration over for stifterne og den lange historie har Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse altså valgt at bibeholde den gamle betegnelse direktion for bestyrelse og direktører for bestyrelsesmedlemmer.

Stiftelsen i det 21. århundrede

Således har de formelle rammer altså været de seneste fire årtier. Men hvor står stiftelsen i dag? Stiftelsens egenkapital er i dag placeret i forskellige former for værdipapirer, herunder obligationer og aktier, og kursudviklingen for disse værdipapirer betyder, at størrelsens af stiftelsens formue varierer over tid. I de senere år har formuen med udsving ligget omkring 55 mio. kr. Det beløb, som direktionen årligt kan uddele legater for, varierer også fra år til år, fordi beløbets størrelse afhænger af forrige års samlede afkast i form af bl.a. udbytte og renter. Men når der er afsat penge til konsolidering og overført 1/12 af årets resultat til Det kongelige danske Videnskabernes Selskab, har der årligt i de seneste år været omkring 250.000 kr. til enlige forsørgere, 600-

700.000 kr. til støtte af videnskabelige arbejder og 600-700.000 kr. til kunsten.

I forhold til de enlige forsørgere har praksis i nyere tid været, at et legat typisk udgør 10.000 kr., der udbetales hvert år i begyndelsen af december, indtil pågældende barn fylder 18 år. Såfremt den enlige forsørger modtager legater til flere børn, reduceres størrelsen af det enkelte legat således, at den samlede støtte til forsørgeren ikke overstiger 10.000 kr. årligt og dermed fortsat er skattefrit.

Stiftelsen modtager hvert år et stort antal ansøgninger om tildeling af legater i forhold til dette punkt, og den kan ikke imødekomme alle, selv om de fleste ansøgninger indeholder gribende livshistorier. For at undgå, at tildeling af legater kommer til at afhænge af, hvilke ansøgere der har formået at beskrive deres situation mest gribende, er det derfor blevet besluttet i et internt praksisnotat, at der skulle fastlægges nogle retningslinjer, som kan anvendes i forbindelse med vurderinger af ansøgningerne. Der blev i den forbindelse identificeret tre punkter, som siden har præget vurderingerne og dermed bevillingerne.[14] De tre punkter er:

1. Det er en forudsætning for at modtage et legat efter § 4 b, at ansøgeren på grund af sin økonomiske situation har behov for hjælp til at forsørge sit barn.
2. Ansøgere, der selv har fysiske eller psykiske sygdomme, går forud for ansøgere uden sygdomme.
3. Ansøgninger om legater til forsørgelse af et barn med fysiske eller psykiske sygdomme går forud for ansøgninger til forsørgelse af et rask barn.

Som det fremgår af disse retningslinjer, er stiftelsens tidligere fokus på enker i praksis gledet ud, ligesom basal forsørgelse pga. ansøgernes livssituation reelt har fortrængt støtte til uddannelse. Det kan med andre ord konkluderes, at selv om velfærdsstatens udvikling i det 20. århundrede har overflødiggjort stifternes intentioner på

Olaf Olsen (1928-2015) var en dansk historiker og arkæolog, der sad i stiftelsens direktion fra 1980 til 2006 som det historiekyndige medlem. Her ses han under dykkerarbejde, da man fandt fem vikingeskibe, der var sænket i Peberrenden ved Skuldelev. (Scanpix)

vegne af gamle tjenestefolk og enker, så har den ikke elimineret behovet for støtte til enlige forsørgere. Den private filantropi har således stadig en rolle at spille på dette punkt, selv om den selvfølgelig er beskeden i det bredere perspektiv.

I forhold til støtten til historisk forskning er stiftelsens praksis præget af stor stabilitet i nyere tid. For at få et indtryk af praksis på dette punkt, kan vi se nærmere på et papir, som fhv. rigsantikvar

Olaf Olsen udarbejdede i forbindelse med sin afgang fra direktionen (i 2006) efter 26 år som det historiekyndige medlem.[15] Når der her tages udgangspunkt i det, skyldes det ikke kun, at papiret er unikt, og at Olsen med et virke over mere end et kvart århundrede har stået for dette punkt i størstedelen af tiden siden 1976, men også at direktionen og det historiekyndige medlem siden da i alt væsentligt har fulgt linjen fra Olaf Olsen.

Han bemærkede i den anledning, at stiftelsens direktion i hans tid havde valgt at opfatte begrebet historie bredt, således at det også indbefattede støtte til udgivelse af værker om f.eks. arkæologi, kunsthistorie, musikhistorie og etnologi, dog således at fokus i værker inden for disse områder skal ligge på det historiske og ikke primært på f.eks. det sproglige eller æstetiske. Tilsvarende har tyngdepunktet, jf. fundatsen, ligget på dansk (og i nogen grad norsk) historie, selv om udgivelse af studier i "fremmed historie" enkelte gange også er blevet støttet. Olsen bemærkede også, at faghistoriske monografier med væsentlige forskningsmæssige bidrag har stået i centrum, selv om populærvidenskabelige bøger også er blevet støttet, hvis det er blevet vurderet, at de kan inspirere til ny forskning og fremme af almindelig historisk interesse. Desuden bemærkede han, at stiftelsen siden hans forgænger på posten – Johan Hvidtfeldt – har haft en særlig forkærlighed for topografiske og lokalhistoriske undersøgelser, ligesom der i forhold til discipliner som heraldik er blevet "skelet til vore stifteres særlige inklinationer og nu og da støttet arbejder, som lå i udkanten af det videnskabelige."

Olaf Olsen nævnte også, at stiftelsen på grund af begrænsede midler reelt har afholdt sig fra muligheden for at støtte såvel studierejser som selve forskningsarbejdet. Aflønning af skribenter er således kun sket i helt særlige tilfælde (f.eks. i tilfælde af ubemidlede pensionister) "og da kun med symbolske klatskillinger", ligesom støtte til studierejser også kun er givet i helt særlige tilfælde. Han nævnte således eksplicit, at stiftelsen ikke har villet gå ind på støtte til studierejser for eksempelvis ph.d.-studerende:

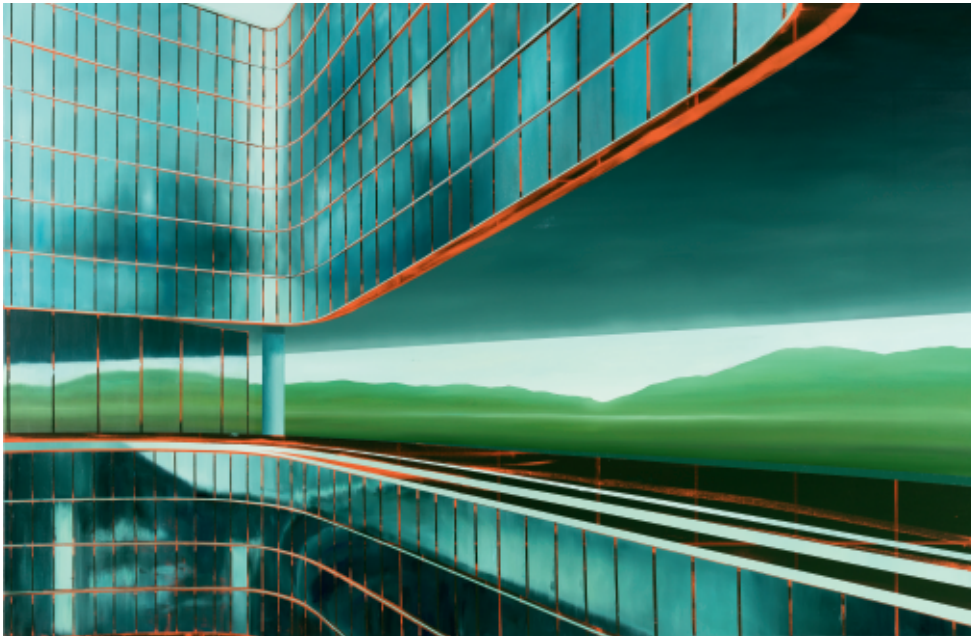

Blandt de mange offentlige lokaler, som stiftelsen har støttet udsmykningen af, er Retten i Roskilde. Her med Asmund Havsteen-Mikkelsens "Never Forget the Horizon" fra 2017. Olie på lærred. (Foto: Anders Sune Berg)

"Den slags må universiteterne selv klare, og gav vi los her, ville det afstedkomme en syndflod af ansøgninger, som vi ikke ville kunne honorere."

Fokus har altså ligget på støtte til udgivelse af historievidenskabelige monografier, ligesom det har været en prioritet at støtte mange med mindre beløb i stedet for få med større beløb. Udgivelse af historiske værker er således i de senere år typisk blevet støttet med 15-25.000 kr. – dog med den undtagelse, at enkelte særligt lovende værker bevilges støtte på 50-75.000 kr. Endelig nævnte Olsen, at vurderingen af den enkelte ansøgning primært har ligget hos den sagkyndige, dog efter "nyttig (og altid fornøjelig) dialog" med de øvrige medlemmer af direktionen.

I forhold til støtte til indkøb af kunst blev det angivet i fundatsen af 1976, at der skal være særlig opmærksomhed på udsmykning af offentlige lokaler, hvilket stiftelsens direktion naturligvis har fulgt, idet man især har støttet udsmykninger af retsvæsenets og centraladministrationens lokaler, typisk efter forslag med angivelse af konkrete værker. I øvrigt skal det nævnes, at uddelinger på dette punkt i hovedreglen har været i en anden størrelsesorden end uddelinger til bogudgivelser og enlige forsørgere. Som eksempel kan fremdrages nogle bevillinger fra årene 2004, 2011 og 2014. I 2004 blev det blandt andet besluttet at støtte indkøb af kunst til Det kgl. Teaters ny skuespilhus for 500.000 kr., ligesom Indenrigs- og Sundhedsministeriet nød godt af 150.000 kr. til udsmykning af deres mødelokaler. I 2011 blev Vestre Landsret tildelt 500.000 kr. i støtte til indkøb af kunst til landsrettens nye retsbygning, og Ministeriet for Ligestilling og Kirke modtog 285.000 kr. i støtte til udsmykning af ministeriets reception og mødelokaler. Og i 2014 blev Via Campus Aarhus C tildelt 150.000 kr. til indkøb af kunst til den nye uddannelsescampus.

Stiftelsen har også gennem årene støttet mange unge kunstnere på anden måde end i forbindelse med udsmykning af offentlige lokaler. Således har stiftelsen givet støtte på typisk 25-50.000 kr. på grundlag af konkrete ansøgninger, som er indgivet af den enkelte kunstner. Støtten er typisk givet som arbejds- eller rejselegater eller til dækning af udgifter til afholdelse af udstillinger. Ind imellem er der også givet støtte til helt konkrete genstande, som for eksempel en keramikovn.

I forhold til støtte til unge kunstnere har stiftelsen søgt faglig rådgivning. Der har således i nogle år været et samarbejde med Det Kongelig Danske Kunstakademi, der hvert år indstiller et antal personer til at modtage et legat fra stiftelsen. Dette har været den måde, hvorpå stiftelsen bedst har kunnet identificere egnede kandidater i det "vækstlag" mellem begyndere og anerkendte kunstnere, som man har valgt at sigte imod. Legaterne har i praksis været 50-75.000 kr. Stiftelsen har også fået rådgivning fra lektor i

kunsthistorie Maria Fabricius Hansen, der tidligere var medlem af direktionen for Ny Carlsbergfondet.

I det store perspektiv har stiftelsens virke altså været præget af stabilitet og gradvise tilpasninger til forandrede behov i det omgivende samfund, idet stifternes intentioner og ønsker dog er forsøgt imødekommet i størst muligt omfang. Den væsentligste forandring af stiftelsens virke indtraf uden sammenligning med den gældende fundats af 1976, der reducerede stiftelsens sociale sigte betydeligt og flyttede tyngdepunktet til videnskab og kunst. I skrivende stund er der ikke udsigt til ændringer af den linje. Der kan i øvrigt peges på kontinuitet på en lang række punkter, fra den særlige veneration for fædrelandets historie og ønsket om at støtte og udbrede videnskab og kunst generelt over støtten til unge talenter og enlige forsørgere til den administrative forankring i centraladministrationen.

Noter

1 Denne tekst, der søger at give et kortfattet overblik over stiftelsens historie, er skrevet på opfordring af dens direktion, der til dette arbejde har givet fuld adgang til stiftelsens arkivalier. Det ældre materiale ligger i Rigsarkivet, det nyeste er i stiftelsens egen besiddelse i Justitsministeriet. Manuskriptet er undervejs kommenteret af direktionens medlemmer samt af forskningsbibliotekar Mogens Kragsig Jensen. Tusind tak for det.

2 *Fundats for den Grevelige Hielmstiernsk-Rosencroneske Stiftelse*, 9. november 1811, § 14. Rigsarkivet.

3 Foruden materialerne i arkivet for Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse i Rigsarkivet bygger de følgende afsnit på opslag i *Dansk Biografisk Leksikon, Danmarks Adels Aarbog* og især på Eiler Nystrøm: *Den Grevelige Hielmstierne Rosencroneske Stiftelse: Et historisk Tilbageblik* (København, 1925). Fremstillingen af stiftelsens nutidige historie bygger derudover på samtaler med og korte notater af den siddende direktion. Nærmere kildehenvisninger gives kun ved direkte citat fra kilder eller litteratur.

4 Nystrøm (1925) s. 67.

5 Nystrøm (1925) s. 96.

6 *Dansk Biografisk Leksikon*, 1.udgave, bd. 14, s. 178.

7 Jf. "Grev Marcus Rosencrone's og Hustrus Testament", i: *Norske Stiftelser: Samling af Fundatser, Testamenter og Gavebreve, samt historisk-Statistiske Efterretninger vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge* (Oslo, 1875) s. 4ff.

8 Nystrøm (1925) s. 125.

9 Nystrøm (1925) s. 192.

10 Rasmus Glenthøj: *Skilsmissen: Dansk og norsk identitet før og efter 1814* (Odense, 2012).

11 Jf. *Oversigt over den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelses Kapitalformue i Aarene 1840 til 1877*. Rigsarkivet.

12 Jf. protokoller for legatklasse II, Rigsarkivet.

13 Jf. protokoller i stiftelsens arkiv, Rigsarkivet.

14 Jens-Christian Bülow: "Forslag til retningslinjer for tildeling af legater efter § 4b", notat i stiftelsens arkiv.

15 Olaf Olsen: "Om den Hielmstierne-Rosencroneske uddelingspraksis", notat i stiftelsens arkiv, d. 15. november 2006.